

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI
İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”də Naxçıvan torpağına işarə etdiyi rəmzi ifadələr

Kamal Gülmaliyev

“Əlincə qala” Tarix-Mədəniyyət Muzeyinin direktoru. Azərbaycan.

E-mail: kamalgulmaliyev@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə Nizami Gəncəvi yaradıcılığında Naxçıvan torpağına, Azərbaycan Atabəyləri-Eldənizlər dövlətinin əsas istinadgahı olmuş Əlincəqalaya edilən işarələrdən bəhs olunur. Nizami Gəncəvi yaradıcılığında olan söz-ışarələr qarşılaşdırılır. Müəllif Oğuz dili ilə müqayisəli araşdırma apararaq Nizami Gəncəvi yaradıcılığında gizli mənalara münasibətini bildirir.

Açar sözlər: Erinç, Şətt, Nuh, Fərqed, Əlincə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 12.08.2020; qəbul edilib – 19.08.2020

Symbolic expressions of Nizami Ganjavi referring to the land of Nakhchivan in “Khamsa”

Kamal Gulmaliyev

Director of “Alinja Gala” History and Culture Museum. Azerbaijan.

E-mail: kamalgulmaliyev@gmail.com

Abstract. The article examines the symbols indicated to the land of Nakhchivan, Alinjagala, which was the main reference of the Atabeks – Ildegizids of Azerbaijan, in the works of Nizami Ganjavi. The words and signs in the works of Nizami Ganjavi are analyzed, the meanings of these signs are compared with the Oghuz languages. The author conducts a comparative study with the Oghuz language and expresses his attitude to the hidden meanings in the work of N. Ganjavi.

Key words: Erinç, Shutt, Noah, Farhad, Alinja

Article history: received – 12.08.2020; accepted – 19.08.2020

Giriş / Introduction

Böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkir Nizami Gəncəvi (1141-1209) bəşər mədəniyyətinin yetişdirdiyi nadir şəxsiyyətlərdən biridir. Onun yaratdığı “Xəmsə” Azərbaycan ədəbiyyatının gizli xəzinəsi olmaqla yanaşı, bəşər mədəniyyətinin şah əsərləri sırasındadır. Dahi şair fenomen düşüncəsinin məhsulu olan “Xəmsə” ilə ümumtürk ədəbi mədəniyyətinin və ədəbiyyatının inkişafında dəmir qanunauyğunluq yaratmış, Şərqi ədəbiyyatının nümayəndələri onun yolu ilə getməyi, ona bənzəməyi, onun davamçısı olmağı özlərinə fəxarət saymışlar.

Əsas hissə / Main Part

Nizami Gəncəvi Azərbaycan Atabəyləri dövründə fəaliyyət göstərmiş şair-mütəfəkkirlərdən biridir. O, iki poemasını ("Xosrov və Şirin", "İsgəndərnamə") Azərbaycan Atabəyləri - Eldənizlər dövlətinin hökmdarlarına ithaf etmişdir. Maraq doğuran budur ki, Nizami Gəncəvi Atabəylərin paytaxtının Naxçıvan olması [1, s.55], Atabəy Şəmsəddin Eldənizlə onun həyat yoldaşı Məminə xatunun ömrünün sonuna kimi burada yaşamasını [17, s.104.106] və Naxçıvan torpağının Atabəylərin dövlətçilik tarixində mühüm yer tutmasını dərinəndən bilməsinə baxmayaraq, "Xəmsə"də "Gərşəbnamə"yə işarə edən fikirdən başqa Naxçıvanı aydınlıqla ifadə edən məlumat verməmişdir. "Xəmsə"də Naxçıvan torpağı barədə açıq-aydın məlumatların olmaması Nizami Gəncəvinin minilliklərlə yaşayan bu qədim diyar barədə rəmzi ifadələrlə, işarələrlə məlumat verməsi fikrini düşünməyə əsas verir.

Maraq doğuran digər faktlardan biri də "Yeddi gözəl" poemasında "Şahnamə" və "Gərşəbnamə" dan bəhs edən şairin öz yaradıcılığı barədə aşağıdakı fikirləri bildirməsidir:

*Bu yolda cəhd elə, bu yolda səy et,
Divlərin alından gəl onu gizlət.
Süleymandan özgə olmasın görün,
Məni onda ara zaman-zaman sən [9, s.29].*

Buradan belə fikir yaranır ki, Nizami Gəncəvi "Xəmsə"də bəhs etdiyi hadisələrdən gizli mənalara bəhs etmiş, əsərlərini "divlərdən qorunmuş", müəyyən bir vaxta qədər bu sirlərin açılmaması üçün poemalarını yazarkən bəzilər üzərində səylə çalışmışdır.

Dahi şairin əsərlərindəki rəmzi mənə kəsb edən və Naxçıvan torpağına işarə edən bəzi fikirləri təhlil edərkən onun fəcnəmin biliyinin, parlaq zəkasının, elmi potensialının zaman və məkanın ağılaşılmasız dərinliyində və yüksəkliyində olduğunu görmək mümkündür.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında Naxçıvan torpağını ifadə edən işarə və rəmzi mənə kəsb edən ifadələri tədqiqatçı cəlb edərək yeni tədqiqat mövzusu açmaqla yanaşı, elm aləmində üstüörtülü qalmış bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmək mümkündür. Belə ki, Nizami Gəncəvi yaradıcılığında maraq doğuran fikirlərdən biri Nuh peyğəmbərin gəmisini barədə olan ifadələrdir. "Xosrov və Şirin" poemasında "Atabəy əbu Cəfər Şəmsəddin Eldənizin tərifli" başlıqlı məqalədə deyilir:

*Ondan əta umsa göyün taqları,
Səxasında batar Cudi dağları [5, s.47].*

Şairin Naxçıvanda hakimiyyət qurmuş Şəmsəddin Eldənizdən "Səxasında batar Cudi dağları" kimi fikirlə bəhs etməsi maraq doğuran faktlardan biridir. Şəmsəddin Eldənizin hakimiyyətdən bəhs edən şairin həm də Nuh peyğəmbərin gəmisinin dayandığı Cudi dağından bəhs etməsi, fikrimizcə heç də təsadüfi deyildir. Bu dahi şairin Cudi dağından bəhs edərkən əslində Naxçıvan torpağına işarə etdiyini göstərir. Bəhs edilən beytlərin mənasından aydın olur ki, şair burada Naxçıvan dağlarını nəinki Cudi dağlarına bənzədir, hətta bu dağları Cudi dağlarından səxalı (səxavətli, Nuh barədə olan rəvayəti daha inandırıcı, daha doğru əks etdirən dağlar) hesab edir. Naxçıvan torpağını tədqiqatçıları Nuh tufanı ilə bağlayırlar. "1996-cı ildə keçirilmiş "Tarixi qaynaqlarda Naxçıvan" beynəlxalq simpoziumunda A.Axundov Naxçıvanı Nuh tufanı ilə bağlamış... akademik İ.Həbibbəyli S.Zelinski, K.Nikitin, Y.Pasxalov, V.Devitski kimi tədqiqatçıların əsərlərindən maraqlı məqamlara toxunaraq mənə və tədqiqatçılara istinadən şəhərin Nuh tərəfindən salındığına dair tarixi faktlar göstərmişlər" [12, s.132, 134]. N.Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında Naxçıvanı paytaxt elan edərək buradan dövlət qurmuş Atabəy Şəmsəddin Eldənizdən "Cudi dağları" kimi işarə ilə bəhs etməsi Naxçıvan torpağını Nuh peyğəmbərlə bağlantılı təsvir etməsinin başqa bir ifadəsidir. Bu həm də onu göstərir ki, Nizami Gəncəvi "Xəmsə"də Naxçıvan torpağından rəmzi

mənalı ifadə və işarələrlə bəhs edərək qədim tarixə malik bu torpaq barəsində müəyyən bir fikir formaladılmışdır.

Nizami Gəncəvinin "Leyli və Məcnun" poemasında Naxçıvan torpağını ifadə edən və "gəmi" sözü ilə işarə edilən məkanlardan biri də "Şətt çayı"dır.

"Leyli və Məcnun" poemasında deyilir:

*Fələk çərx üstündə tutmuşdu qərar,
Qütblün qələsinə çəkməşdi hasar.*

Naxçıvan torpağından "Nuh yurdu" kimi bəhs edilən rəmzi ifadə və işarələrlə İmadəddin Nəsiminin də yaradıcılığında qarşılaşırıq. Belə ki, İ.Nəsimi ustadı Fəzlullah Nəsiminin Əlincəqala ətrafında edam olunmasına həsr edilmiş "Uyumaz fəraqından gözüm yaş tökəri qan axıdır" qəzəlində yazır:

*Nuhun gəmisini üstə kim, yetişi tufan qopmağa,
Seylənib-şövqü söylə kim, bu çəşmə-gıryan axıdır [13, s.195].*

Nəsimi qəzəldə F.Nəsiminin Naxçıvana gətirilməsinə "Nuhun gəmisini üstə kim yetişi" sözləri ilə işarə etmişdir ki, biz bu işarəni Əliyül Ələmin "Kürsinamə"sində də görürük. Belə ki, Əliyül Ələ əsərdə Bakı, Şirvan və Naxçıvan torpağından bəhs edərkən Fəzlullahın "son dayanacağı" Naxçıvan torpağı olmasına "Nuhun gəmisini" sözləri ilə işarə etmişdir: "Bizə Şirvandan nəsim verildə bayram və novruz bir-birinə qovuşmuşdu. Xudadan sadlıq ilhamı yetişəndə tarix 809 idi, bayramdan 12 gün keçmişdi. (Xəbəri aldıqdan sonra) Nuhun gəmisini suya saldıq. (hununla da can) evimizi kədər və qəmdən qurtardıq. Yezid, Şümür xislətli, Allah və peyğəmbərlərdən üzünü çevirmiş o lənətə gəlmiş qazi, Divin oğlu o lənətə gəlmiş əmir, o (etiqadsız) ikiüzü kafir (bir-ləşdi). Bütün dinlərdə üzünə (o əminin) haqla dostluğu rıya imiş" [16, s.75].

Har iki hürufi nümayəndəsinin F.Nəsiminin Naxçıvanda- Əlincəqala ətrafında edam edilməsini "Nuhun gəmisini" kimi rəmzi mənə kəsb edən sözlə ifadə etməsi onu göstərir ki, Azərbaycanın yerli əhalisi Naxçıvan torpağını "Nuh yurdu, Nuhun gəmisinin dayandığı yer" kimi daima xatırlamış, bu torpağı Nuhun adı ilə bağlantılı olduğunu düşünmüşlər.

*Fərqəd öz atını çapırdı yənə,
Gəmisini çətməşdi Şətt sahilinə [7, s.169].*

Şətt çayının İraqda olması məlumdur. Belə ki, Dəclə və Fərat çaylarının birləşməsindən yaranan Şətt çayının Nizami Gəncəvi yaradıcılığında "gəmi" sözü ilə ifadə etməsi çox da təəccüb doğurmur. Lakin bu rəmzi mənə kəsb edən ifadəni Oğuz dilləri əsasında araşdırarkən "Şətt" adının həm də başqa bir mənada ifadə edildiyini görürük. Belə ki, "Şətt"i ifadə edən "iki çayın birləşdiyi" yerim qədim türk dilində "erinc" adlanmış [11, s.63] və "Erinc//Annc" adının Əlincəqalanın qədim adı olan "Erincak"ı ifadə etməsi belə bir fikir yaradır ki, Nizami Gəncəvi "Şətt" adı ilə Əlincəqalaya işarə etmiş, Əlincəqalanın olduğu Naxçıvan torpağına "gəmi" (Nuhun gəmisini) sözü ilə işarə edərək maraqlı mənə çalan yaratmışdır.

Digər maraq doğuran faktlardan biri də İ.Nəsiminin özünə "Şətt" adı ilə işarə etməsidir. Belə ki, şair bir qəzəlində yazır:

*Həm mənəm Bağdad ilə Şətt, həm xəlifa, həm zaman,
Həm ənəliqə söyləyəm, həm dar, həm Mənsuruyam [14, s.113].*

Fikrimizcə, Nəsimi burada "Bağdad" adı ilə "paytaxt"a, "Şətt" adı ilə də Əlincəqalaya işarə edərək özünü bu məkanla ifadə etmişdir. "Həm ənəliqə söyləyəm, həm dar, həm Mənsuruyam" sözləri isə F.Nəsiminin Əlincəqala ətrafında faciəvi edamına işarədir.

"Şətt mövzusu", fikrimizə İ.Nəsiminin həyat və yaradıcılığının gizli səhifələrinə xeyli aydınlıq gətirir. Belə ki, F.Nəsiminin Əlincaqala ətrafında faciəvi gəzili edənə və bu edamın səbəbləri tarix elmində hələ də dəqiqliklə öyrənilməmiş məsələlərdən biridir.

Əlincaqalının "paytaxt" mənasında ifadə edilməsi "Nəsimi dili"ndə N.Gəncəvinin yaradıcılığına edilən bir işarədir ki, fikrimizə bu da Atabəylər dönəmində və Əmir Teymurun hücumları zamanı Əlincaqalının böyük əhəmiyyətə malik olduğunu bildirir.

"Əlinca" adının mənşəsinə aydınlıq gətirərkən akademik İ.Hacıyev məlumat verir ki, "Əslən Ubart türklərindən olan xristianlaşmış Stepan Orbeliani yazır: Sünik 12 ayaldədən ibarətdir. Olandan biri Erincəkdir [9, s.22]. Burada "Erincək" müasir Əlincaqalının adıdır. Fikrimizə, "Erincək" "er" feilinə -inc şəkilçisi qoşulmaqla yaranan addır [4, s.20]. Buradakı -ək şəkilçisi isə Şumer dilindən dilimizə keçmiş -ak müəyyən ziyalılıq hal şəkilçisidir. (Bu şəkilçi bəzədə məlumat Q.Kazımovundur. Məlumat üçün bax: Azərbaycan dilinin tarixi (ən qədim dövrlərdən 13-cü əsrə qədər) Bakı, "Təhsil", 2003, 584 səh.). Dəyişilərərkən müasir dilimizdə -in, in, un, ün kimi qalmış -ək şəkilçisinin işlənmə xüsusiyyətindən məlum olur ki, "Erincək" "erinc//arinc" sözündən yaranmışdır. Zamanla -ək şəkilçisində -k samiti düşmüş bu söz "erincə//əlinca" kimi tələffüz edilmiş və yazılmışdır.

"Sevinc" adı kimi "Erinc"də qədim adlardan biridir və "güclü və qüdrətli" mənasını ifadə edir. Bu həm də "erinc//arinc" sözünün "güclü, qüdrətli" və "iki çayın birləşdiyi yer" mənasında Oğuz dillərində omonim olmasını da göstərir.

"Fərqəd" isə məlum olduğu kimi Şimal qütbünə yaxın olan iki kiçik və parlaq ulduzdan biridir. Burada maraqlı doğuran başqa bir fakt budur ki, Əlincaqalının şimalında ona olduqca yaxın olan bir dağ yerli əhali Gəncəhan (Gəncə xanı) adlandırır. Fikrimizə, "Fərqədin öz atını çapması və gəmisinin şimaldan Şəttə yaxınlaşması" Nizami Gəncəvinin Əlincaqalaya şimaldan - "Şah taxtı" tərəfindən gəlməsini simvolizə edən olduqca gizli, rəmzi mənalı ifadədir. Bu Nizami Gəncəvinin atla Əlincaqalaya gəlməsini, burada Atabəylər hökmdarı ilə görüşməsinə bildiren, Nizamının özü barədə bəhs etdiyi olduqca gizli işarələrindən biridir. Fikrimizə, Əlincaqalının ətrafında olan yuzlrlə dağdan yalnız şimalda, yəni Əlincaqalının "Şah taxtı" tərəfindən olan dağa təsadüfən "Gəncəhan" (Gəncə xanı) adı verilməmişdir. Bu onu göstərir ki, Əlincaqay xanəqahında yaşayan və Nizami Gəncəvi yaradıcılığının bütün sirlərini bilən dərvişlər "Xəmsə"də olan gizli mənalara diqqətə çatdırmaq və bu işarələri qoruyub saxlamaq üçün bu dağa "Gəncəhan" adını vermiş, yerli əhali isə bu adı uzun illər nəsil-dən-nəslə ötürərək saxlamış, beləliklə "Xəmsə"də olan işarələrin izləri itməmişdir. Həm də "Gəncə xanı" sözü Nizami Gəncəvinin nə vaxtsa Əlincaqalısına gəlməsini rəsmiləşdirən söz mənasını daşıyır. Bu o deməkdir ki, Nizami sənətinin böyük pərəstişkarı olmuş Əlincaq sufi dərvişləri və şeyxləri dəhi şairimiz "Gəncə xanı" adlandırmış, Əlincaqalısındanki yerlərdən birini onun adı ilə adlandırmaqla böyük sənətkarın adını hələ öz sağlığında ikən əbədiləşdirmişdir.

Araşdırılacaq zamanı məlum olur ki, Əlincaqalının "Ərincək" [19] adının kökə və şəkilçiyə ayrılması xüsusiyyətlərindən Nizami Gəncəvi ustalıqla elə bir "söz caduları" yaratmışdır ki, bu "cadu"lar təsəvvüf əhli şairlərin dilindən düşmüş, gizli ifadə və işarələr kimi uzun illər Azərbaycan ədəbiyyatında siri qalmayan "schirli söz" kimi istifadə olunmuşdur.

"Sirlər xəzinəsi"ndə deyilir:

*Taza söz caduları, oyunlar göstərən mən,
Yeni heykəl yaratdım yeni qəlbli sözdən [8, s.54]*

Fikrimizə, şairin yaratdığı "yeni heykəl"lərdən bir də Əlincaqalını ifadə edən "Ərni dağı" adındır ki, bu dağ adını ifadə edən mənalı uzun illər şairlər tərəfindən birmənalı qarşılanmamış, "Ərni" adı ilə Nizami Gəncəvi yaradıcılığına maraqlı doğuran işarələr edilmişdir.

"Sirlər xəzinəsi"ndə deyilir:

*Musa çatdım kama, camdakı şadlığına,
Əlindəki şüşəni çirpdi Ərni dağına.*

*Məsiha bu qidaya tamah salmadı bəli,
Çünki xalqın önündə ləkəliydi, ləkəli [8, s.47].*

Qeyd etmək lazımdır ki, Nizami Gəncəvi orta əsrlərin saray dili olan fars dilində yazmağa məcbur olsada, doğma xalqının danışdığı türk dilinə sağıq duyan, bənəndə öz soy-kökünə bağlı bir şəxsiyyət olmuşdur. Linqvistik araşdırmadan məlum olur ki, o, Oğuz dillərinə məxsus metateza hadisəsindən istifadə edərək, Qurani Kərimdə Musa peyğəmbərə bağlı "Əraf" surəsində qeyd olunan bir rəvayəti Ərincək (Əlinca) qalasının adına uyğunlaşdırmaq və "ərni" sözünün Əlincaqalını və Əlincaqay xanəqahını vəhdətdə göstərməsi üçün həmin ifadəni "Ərni dağı" şəklində ifadə etmişdir. Belə ki, Oğuz dilinə məxsus fonetik yerdəyişmə zamanı şəkilçidən əvvəl gələn iki hərfin güclü tələffüz üçün yer dəyişməsi, şəkilçinin isə sabit qalması nəticəsində bəzi sözlərdə tarixən dəyişilmələr baş vermişdir ki, [19] bu da Oğuz dillərinə aid qanunauyğunluqlardan biridir. Fikrimizə, N.Gəncəvi "Ərincək" adında -in hissəsini -ni kimi yazmış, -cək şəkilçisini isə "ixtisar etmiş", beləliklə yeni dağ adı yaratmışdır.

Nizami Gəncəvi hakimiyyəti məkanı olan Ərincək(Əlinca) dağına "Ərni dağı" adı ilə ifadə edərək "söz cadu"larından istifadə edərək fikir yayındıran şair Əlincaqalının əsas əlamətlərini müxtəlif işarələrlə "baş salmışdır".

İ.Nəsiminin bir qəzəlində:

*Sufi mənəm, safi mənəm, kafı mənəm, sağıq mənəm,
Ərni mənəm, heyran mənəm, dard ilə dərman olmuşam [13, s.135].*

- beyti və bu beytdə "sufi", "safi", "kafi", "safı" kimi təsəvvüfi mənə kəsb edən sözləri "Ərni" ilə birlikdə ifadə etməsi, fikrimizə şairin N.Gəncəvi yaradıcılığı əsasında Əlincaqalaya və ustasının uyduğu Əlincaqay xanəqahına (Şeyx Xorasan) bir işarədir.

Belə ki, "Musanın fironla mübarizəsini" əlindəki şüşəni Ərni dağına çirpməsi" ilə ifadə edən sair İsa Məshəhinin bu "qidaya tamah salmamasını", yəni taxt-tacə yiyələnmə bilməməsinə onun "ləkəli" olması (atasının olmaması yəni nəsil şəcərəsinin olmaması) ilə ifadə etmişdir. Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"də "Fərinca" adı ilə bəhs etdiyi sarkərdənin adı da maraqlı doğuran işarələrdən biridir.

*Sarı kaftan geymiş pəhləvan,
Qılıncda, qədəhdə şöhrətli, şanlı,
Fərinca adında özü alanlı [6, s.342].*

"İsgəndərnəma" poemasında alan tayfaın tərəfindən ruslara qarşı döyüşən bu sarkərdənin adı Oğuz dilləri qaydalarına uyğun təhlil etdikdə F+Ərincə adının yarandığını görürük. Fikrimizə, burada "sarı kaftan geymiş" sözü Əlincaqalının təbii sarı rənginə, "pəhləvan" sözü Əlincaqalının tarixi əhəmiyyətinə, "Fərinca" adı "Ərincə" adına, "alanlı" isə Əlincaqalının "Alancık" [15, s.167] adına işarədir.

Əlincaqalının adı tarixi mənbələrdə həm də "Ərinca" kimi qeyd olunur. Akademik İsmayıl Hacıyev "Ərinca" adına aydınlıq gətirərək qeyd edir ki, "Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilçiliyində Əlincaqalının adı sadəcə yer adı kimi çəkilir. Əslində o türk boylarından biri olub, Həmdullah Qəzvinin onun adını Alancık kimi ifadə etmişdir. 1225-ci il hadisələrindən bəhs edən Mirxənd Əlincaqalının adını Əlincaq kimi qeyd etmişdir [3, s.22].

Əlincaqalını ifadə edən adlarından da görüldüyü kimi, Nizami Gəncəvi bu adların mənalardan ustalıqla istifadə edərək, Əlincaqalına işarə edən ad, əlamət və işarələr böyük fikirlər ifadə etmişdir.

Oğuzcada əzdün əvvəlləndəki samit səs artımı, yaxud samit səs düşümü "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında aydınlıqla görülməkdədir. Belə ki, "tovlanbaz urub yundları ürktüti" [11, s.149] sözündə "urub" sözü müasir dilimizdə "vurub" kimi işlənir ki, burada -v samiti samit səs artımıdır. Yaxud "ürkütmək" həm də "hürkütmək" kimi işlənir ki, -h samiti də görüldüyü kimi samit səs artımı kimi dilimizdə bu gün də işlənməkdədir. Bu gün dilimizdə işlənən "igdi" sözünün "Ki-

tabi-Dədə Qorqud" dastanında "yigid" [11, s.149] kimi işlənməsi isə -y samit səs düşmənin göstərən faktlardan biridir.

Nizami Gəncəvinin Atabəylərə ithaf etdiyi "Xosrov və Şirin" poemasında adı çəkilən "daş üstürləb"lər barədə verdiyi məlumat da, fikrimizcə Naxçıvan torpağına, Əlincəqalaya edilən işarələrdən biri ola bilər. Poemada deyilir:

*Biri on arpanı eyləyib mehrab,
Biri iki daşa deyir üstürləb.
Bu iti fırlanan çərx də müxtəsər,
Arpa və daş kimi naticələlər.
Sən demə rükəndən yaranmış insan,
Ulduzdan yaranmış çünki bu ərkan [5, s.29].*

Əlincəqala bərpa olunarkən burada aşkarlanmış, üzərində səma cisimlərini bildirən rəmzi işarəli dairəvi daşlar Nizami Gəncəvinin bu məlumatı ilə uyğun mənə kəsb edir və "Xəmsə"də bu üstürləblərdən bəhs edilməsi fikrindən yayınmaq olmur.

Üstürləblər orta əsrlərdə planetlərin, burcların yerini təyin etmək, gündüz və gecə saatlarını hesablamaq, müxtəlif şəhərlərin istiqamətini və qiblənin yerini müəyyənləşdirmək üçün istifadə edilən astronomik cihaz olmuşdur [18]. Əsasən dəmir, yaxud ağac materialından hazırlanmışdır. Nizami Gəncəvinin "Xosrov və Şirin" poemasında adı çəkilən üstürləblərin daşdan hazırlanması Əlincəqalada bu üstürləblərdən hələ daha öncəki yüzilliklərdən istifadə edilməsi fikrini yaradır.

"Əlincəqala" Tarix-Mədəniyyət Muzeyində və Naxçıvan Muxtar Respublikasındakı digər tarix profilli muzeylərdə nümayiş olunan bu daşlar tədqiq olunarsa, daş üstürləblərin və Nizami Gəncəvi yaradıcılığında səma cisimlərinin rəmzi mənalının öyrənilməsində yeni səhifələrin açılmasına səbəb ola bilər.

Nəticə / Conclusion

Nizami Gəncəvinin fenomen biliyinin məhsulu olan "Xəmsə" dahi şairin gələcək nəsillərə miras qoyduğu zəngin fikirlər xəzinəsidir. Tədqiqatlardan aydın olur ki, onun fikir xəzinəsinin ən qiymətli gövhərlərindən biri isə Naxçıvan torpağının, Azərbaycan xalqının əyilməzlik rəmzi olan Əlincəqaladır. Naxçıvan diyarı və Əlincəqala haqqında "Xəmsə"də yazılanlardan, edilmiş işarələrdən görünür ki, Nizami Gəncəvi yaşadığı dövrdə Gəncədən Naxçıvan şəhərinə səfər etmişdir. İndiyədək Nizamının Naxçıvan səfərinin təxminən Batabat yaylağında Qızıl Arslanla görüşü ilə əlaqəli şəkildə tədqiq etmişlər. Lakin ola bilməz ki, böyük şair Gəncədən Naxçıvana qədərki uzun yolu gəlib, buradan dərin ehtiram bəslədiyi hökmdar olan Qızıl Arslanın sarayını ziyarət etməmiş olsun. Bu, o dövrün saray qaydalarına da uyğun deyildi və yəqin ki, hörmətsizlik əlaməti hesab edilərdi. Nizami Gəncəvi kimi geniş dünyagörüşə və zəngin həyat təcrübəsinə malik olan, şahırların və saraylıların epik dastanları yaratmış böyük sənətkar belə bir yanlışlığa heç vaxt yol verməzdi.

Bizdən əvvəl akademik İsa Həbibbəyli Nizami Gəncəvinin Qızıl Arslanla Batabat ətrafında görüşü zamanı Naxçıvan şəhərinə gəlməsi və böyük memar Əcəmi ilə görüşməsi haqqında ehtimal irəli sürmüşdür [10, s.32-33]. Nizami Gəncəvinin Əlincəqalasında olmasına dair fikirlər gərəkli sənətkarın Naxçıvan şəhərində olmasına dair ehtimalları daha da qüvvətləndirir. Bütün bunlar isə Nizami Gəncəvinin tərcümeyi-halını dəqiq yazmaq üçün əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat / References

1. Babayev S.Y. "Naxçıvanda "Kitabi-Dədə Qorqud" toponimləri". Bakı, YENİ NƏŞRLƏR EVİ, 1999, şəkilli.
2. Bünyadov Z. Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225-ci illər). Bakı, Şərq-Qərb, 2007.
3. Əlincəqala. Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2016.

4. Əsgərov İ.V. Morfoloji yolla söz yaradıcılığında qeyri-məhsuldar şəkilçilərin rolu. Bakı, Elm və təhsil, 2004.
5. Gəncəvi N. Xosrov və Şirin. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
6. Gəncəvi N. İsgəndarnamə. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
7. Gəncəvi N. Leyli və Məcnun. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
8. Gəncəvi N. Sirlər xəzinəsi. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
9. Gəncəvi N. Yeddi gözəl. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
10. İsa Həbibbəyli. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, Nurlan, 2007.
11. Kitabi-Dədə Qorqud və sadələşmiş mətnlər. Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2004.
12. Naxçıvan tarixi. 3 cildə, 1-ci cild. Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2013.
13. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, 1-ci cild. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
14. Nəsimi İ. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, 2-ci cild. Bakı, Lider nəşriyyatı, 2004.
15. Piriye V. Azərbaycan 13-14-cü əsrlərdə. Bakı, Nurlan, 2003.
16. Şixiyeva S. Hürufiyyə tarixi: ənənəviləşmiş təhriflər, unudulmuş gerçəkliklər. Metafizika-Cild 1, Say 2, 2018.
17. Vəlixanlı N. Naxçıvanın 7-12-ci əsrlər dövrü tarixdə və tarixşünaslıqda. Naxçıvan, Əcəmi NPB, 2015.
18. <https://az.m.wikipedia.org/wiki/>Ş...>
19. <https://islamansklopedisi.org.tr>ust..>
20. www.axiska.narod.ru>2.3..htm

Символические выражения Низами Гянджеви, относящиеся к земле Нахичевана в "Хамсе"

Камал Гулмалиев

Директор музея истории и культуры "Алинджа Гала". Азербайджан.

Email: kamalgulmaliev@gmail.com

Резюме. В статье рассматриваются символы, указанные в произведениях Н.Гянджеви о земле Нахичевана, о Алинджагале, которая являлась основным ориентиром Атабеков Азербайджана – Ильдегизидов. Анализируются слова и знаки в произведениях Н.Гянджеви, значения этих знаков сопоставляются с огузскими языками. Автор проводит сравнительное исследование с огузским языком и выражает свое отношение к скрытым смыслам в творчестве Н.Гянджеви.

Ключевые слова: Эринж, Шатт, Ной, Фархад, Алинджа